

**Uluslararası Mâverâünnehir'den
Anadolu'ya İslâm Âlimleri 2**

**KARAHANLILAR DÖNEMİ
SEMPOZYUMU**

BİLDİRİ METİNLERİ

**16 Ekim 2025
OŞ/KIRGIZİSTAN**

İlâhiyât

ilâhiyât

© MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

*Uluslararası Mâverâünnehir'den Anadoluya İslâm Âlimleri 2
Karahanlılar Dönemi Sempozyumu Bildiri Metinleri*

Editör: Ferhat GÖKÇE

ISBN: 978-625-8731-71-2

1. Baskı: Aralık 2025 (ekitap)

Sertifika No: 44396

Mizanpaj: TAVOOS

Sayfa Düzeni: TAVOOS

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Hadis Tarihi Derneği'nin koordinasyonu ve TİKA'nın desteği ile 16 Ekim 2025 tarihinde Kırgızistan'ın Oş şehrinde düzenlenen Uluslararası Mâverâünnehir'den Anadoluya İslâm Âlimleri 2: Karahanlılar Dönemi Sempozyumu ile ilgili bilgiler:

Katılım sağlayan ülkeler: Türkiye, Kırgızistan, Özbekistan, Kazakistan, Galler, Bangladeş, Avusturya, Amerika Birleşik Devletleri.

Toplam Bildiri sayısı: 91

Türkiye'den katılan akademisyenlerin bildiri sayısı: 44

Diğer ülkelerden katılan akademisyenlerin bildiri sayısı: 47

Bu kitap, sempozyumda sunulan bildirilerin tam metinlerini kapsar. Yazıların yasal ve etik sorumluluğu yazarlarına aittir. Kaynak göstermek kaydıyla alıntı yapılabilir.

ilâhiyât

Fora İş Merkezi, 1354. Cadde No: 138/5, 06378 Ostim/Ankara

Tel: (0312) 439 01 69

www.ilahiyatyayin.com

editor@ilahiyatyayin.com

satis@ilahiyatyayin.com

www.instagram.com/ilahiyatyayin

Batı Karahanlılar Döneminde Mâtürîdîliğin Temsilcisi Olarak Ömer Neseî

Ernek Abdınabı Uulu*

Öz

Ömer Neseî (ö. 537)'nin ilmî şahsiyetini anlayabilmek için yaşadığı dönemin siyasi ve entelektüel arka planı göz önünde bulundurulmalıdır. Batı Karahanlılar döneminde yaşayan Ömer Neseî, ilme ve ulemaya büyük değer verilen bir ortamda yetişmiştir. Bu siyasi yapı ilim erbabına gösterilen saygı ile şekillenmiş ve özellikle bazı Karahanlı hükümdarları fakihlere ve zahidlere büyük hürmet göstermiştir. Bununla birlikte zaman zaman siyasi otorite ile ulema arasında çeşitli gerilimlerin yaşandığı da görülmektedir. Bu dönemlerde Buhara, Neseî ve Semerkant gibi şehirler Hanefî-Mâtürîdî geleneğın kökleştiğı güçlü bir medrese yapılanmasına sahip önemli ilim merkezleri hâline gelmiştir. Ömer Neseî de bu köklü ilmî ve mezhebî mirasın bir temsilcisi olarak yetişmiş, kaleme aldığı *el-Kand fi Zikri Ulemâi Semerkand* adlı eseriyle Semerkant ve çevresindeki yerleşik ulema geleneğini kayıt altına almıştır.

Çok yönlü ilmî kimliğiyle öne çıkan Ömer Neseî, çağdaşları tarafından “mütefennin” yani birçok alanda yetkin bir âlim olarak nitelendirilmiştir. Fakih, müfessir, muhaddis, edip ve mütekellim kimlikleriyle tanınan Neseî, hadis sahasında bazı teknik tenkitlere konu olsa da bu alandaki ilgisi ve katkıları genel anlamda takdir edilmiştir.

Kelâm sahasında kaleme aldığı *Akaidü'n-Neseî* adlı eseri Mâtürîdî kelâmının temel meselelerini sade, özlü ve sistematik bir üslupla ele alması bakımından dikkat çekicidir. Bu risale asırlar boyunca medreselerde temel kelâm metni olarak okutulmuş ve üzerine yazılan çok sayıda şerh ve hâşiye ile İslam düşüncesinde kalıcı bir etki bırakmıştır.

Son dönemde neşredilen *el-Ekmlü'l-Etvel* adlı tefsiri Ömer Neseî'nin özellikle kelâmî meselelerdeki derinliğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu tefsir, kendi döneminde olduğu gibi sonraki dönemlerin ilim dünyasında da etkili olmuştur. Nitekim *el-Ekmlü'l-Etvel* ile Fahreddin Râzî'nin (ö. 606) *Mefâtihu'l-Ğayb* adlı tefsiri karşılaştırıldığında Ömer Neseî'nin birçok kelâmî yaklaşımının Râzî üzerinde belirgin bir etkisi olduğu görülmektedir. Bu zamana kadar kelâm sahasında daha çok *Akaidü'n-Neseî* risalesiyle tanınan ve genellikle fıkıh alanındaki eserleriyle öne çıkan Ömer Neseî, yakın dönemde neşredilen *el-Ekmlü'l-Etvel* adlı tefsiriyle birlikte kelâm ilmi açısından yeniden dikkatle araştırılması gereken bir âlim olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda hazırlamakta olduğum “*Ömer en-Neseî'nin Kelâmî Görüşleri*” başlıklı doktora tezime de yakın zamanda tamamlanmak üzeredir.

Anahtar kelimeler: Karahanlılar, Ömer Neseî, Mâtürîdîlik, Kelam, *Akaidü'n-Neseî*, *el-Ekmlü'l-Etvel*

* Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Kelam Bilim Dalı, Konya, Türkiye, tel: +90 552 2459591
ermek91921921@gmail.com

‘Umar al-Nasafî as a Representative of Mâturîdism during the Western Qarakhanid Period

To understand the scholarly identity of ‘Umar al-Nasafî (d. 537/1142), it is essential to consider the political and intellectual background of his era. Living during the Western Qarakhanid period, al-Nasafî was raised in an environment where scholarship and scholars were held in high esteem. This political structure was shaped by the reverence shown to scholars, and certain Qarakhanid rulers, in particular, demonstrated great respect for jurists and ascetics. Nevertheless, tensions between political authorities and the ‘ulamâ’ occasionally surfaced during this time. In this period, cities such as Bukhara, Nasaf, and Samarqand emerged as significant centers of learning with robust madrasah networks rooted in the Ḥanafî-Mâturîdî tradition. As a representative of this deep-rooted scholarly and doctrinal heritage, al-Nasafî was nurtured within this milieu and authored *al-Kand fî Dhikr ‘Ulamâ’ Samarqand*, in which he documented the established tradition of scholars in Samarqand and its surroundings.

Distinguished by his multifaceted scholarly persona, al-Nasafî was described by his contemporaries as *mutafannin*, meaning proficient in multiple fields. Renowned as a jurist, mufassir (Qur’anic exegete), muḥaddith (hadith scholar), adîb (litterateur), and mutakallim (theologian), he faced some technical criticisms in the field of hadith, though his contributions in this domain were generally appreciated.

In the field of kalâm (Islamic theology), his work *‘Aqâ’id al-Nasafî* is particularly noteworthy for presenting the core issues of Mâturîdî theology in a concise, lucid, and systematic style. This treatise has long been used as a foundational text in Islamic theological education and has left a lasting impact on Islamic thought through numerous commentaries and glosses.

His Qur’anic exegesis *al-Akmal al-Atwal*, recently published, clearly reveals the depth of his theological thought. This tafsîr was influential not only in his own time but also in subsequent generations of scholars. A comparison of *al-Akmal al-Atwal* with Fakhr al-Dîn al-Râzî’s (d. 606/1210) *Mafâtiḥ al-Ghayb* indicates that many of al-Nasafî’s theological approaches significantly influenced al-Râzî. While he has long been known in the field of theology mainly for his treatise *‘Aqâ’id al-Nasafî*, and in jurisprudence through his legal writings, the recent publication of *al-Akmal al-Atwal* brings him to the fore as a theologian whose thought warrants renewed scholarly investigation. In this context, my doctoral dissertation titled “Theological Views of ‘Umar al-Nasafî” is now nearing completion.

Keywords: Qarakhanids, ‘Umar al-Nasafî, Mâturîdism, Kalâm, ‘Aqâ’id al-Nasafî, al-Akmal al-Atwal

Giriş

İslâm düşüncesinde XI. yüzyıl Mâverâünnehir ilmî ortamı, Karahanlılar dönemi ve bu dönemin entelektüel atmosferi bağlamında değerlendirildiğinde, Ömer Nesefî (ö. 537/1142) dönemin önde gelen âlimlerinden biri olarak ön plana çıkar. Nesef şehrinde doğmuş olan Nesefî, Buhara ve Semerkand gibi ilim merkezlerinde aldığı eğitimle, özellikle Hanefî fıkı ve Mâtürîdî kelâm geleneği çerçevesinde derin bir ilmî birikim kazanmıştır.

Hocalarından ve ilim silsilesinden aldığı miras, onun fıkıh, kelâm, hadis, tefsir, edebiyat ve tasavvuf alanlarında yetkin bir âlim olarak şekillenmesini sağlamıştır.

Ömer Neseî, Batı Karahanlılar döneminde yaşadığı için, hem Selçuklu hâkimiyeti altındaki siyasi durum hem de Karahanlı hükümdarlarının ulemaya verdiği değer, onun ilmî gelişimini doğrudan etkilemiştir. Neseî ve Semerkand gibi şehirlerin Karahanlılar döneminde birer ilim merkezi olarak öne çıkması, müellifin fıkıh ve Mâtürîdî kelâmı benimsemesinde belirleyici olmuştur. Ömer Neseî'nin hem yerel hem de Bağdat ve Mekke gibi önemli ilmî merkezlere gerçekleştirdiği ziyaretler, onun ilmî ufkunu genişletmiş ve eserlerine yansımıştır.

Bu bağlamda, Ömer Neseî'nin Mâtürîdî anlayışını temsil etmesi, yalnızca kelâm alanındaki eserleri ile değil, tefsirinde Ehl-i sünnet perspektifini yansıtması, fıkıh alanındaki yetkinliği, hadis ilmindeki derinliği ve tasavvufî bakış açısı ile de teyit edilmektedir. Bu bildiri, Ömer Neseî'nin Batı Karahanlılar dönemindeki ilmî kimliğini ve Mâtürîdîliğin temsilcisi olarak konumunu değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Ömer Neseî'nin Hayatı ve İlmî Kimliği

1. Hayatı

İslam düşünce tarihinde derin izler bırakan ve Neseî şehrinin önde gelen âlimlerinden biri olarak tanınan kişi, hiç şüphesiz Ömer Neseî'dir. Kaynaklarda tam adı, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed b. İsmail b. Muhammed b. Ali b. Lokmân en-Neseî es-Semerkandi olarak geçmektedir.¹ Buradan onun künyesinin Ebû Hafs, lakabının ise Necmüddin olduğu anlaşılmaktadır. Doğduğu yere nispetle kendisine en-Neseî, yaşadığı ve vefat ettiği beldeye göre es-Semerkandî, mezhep aidiyeti itibarıyla el-Hanefî ve muhtemelen hadis alanındaki konumu nedeniyle el-Hafız denilmiştir.²

¹ Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed Kureşî, el-Cevâhirü'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv (Kahire: Dâru Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, ts.), II/657; Mustafa b. Abdullah Hacı Halife Kâtib Çelebî, Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Funûn, thk. Yaltkaya Mehmed Şerefettin - el-Kilisî Rifat Bilge (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1941), 149; Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed Dâvûdî, Tabakâtü'l-Müfessirîn (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), II/7; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, Târîhü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm, thk. Tedmürî Ömer Abdüsselâm (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), 447; Ömer Rıza Kehhâle, Mu'cemü'l-Müellifîn (Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ-Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), II/571.

² Kureşî, el-Cevâhirü'l-Mudiyye, II/658; Ebü's-Sefâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh Safedî, el-Vâfi bi'l-Vefeyât, thk. Arnaut Türkî Mustafa Ahmed (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000), XXIII/18; Sem'ânî Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî el-Mervezî, et-Tahbîr fi'l-Mu'cemi'l-Kebîr, thk. Sâlim Münîre Nâci (Bağdat: Riâsetü Dîvânî'l-Evkâf, 1975), I/527; Ebu'l-Adl Zeynüddîn Kâsim b. Kutluboğa b. Abdullah es-Sûdûnî İbn Kutluboğa, Tâcü't-Terâcim, thk. Ramazan Yûsuf Muhammed Hayr (Dimaşk: Dârü'l-Kelâm, 1992), 220; Ebû Abdullah Muhibbüddîn Muhammed b. Mahmud b. el-Hasan İbnü'n-Nüccâr el-Bağdâdî, Zeylü Târîh-i Bağdâd, thk. Ataa Mustafa Abdülkâdir (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), V/98; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, el-İber fî Haberi men Gaber, thk. Zağlûl Ebû Hacer Muhammed (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), II/453; Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût

Bunlara ek olarak, kaynaklarda onun ilim ve zühd yolundaki derinliğini gösteren çeşitli unvanlar da zikredilmektedir: el-İmâmü'z-Zahid, el-İmâmü'l-Hümâm, el-Allâme, el-Muhaddis, el-Fakih, Müfti's-sekaleyn, Müderrisü's-sekaleyn, Fakihü'l-ins ve'l-cin, Mukteda'l-a'lâm, Câmi'ü'l-usûleyn, Şemsü'l-İslâm ve'l-Müslimîn, Necmü'l-mille ve'd-dîn.³ Bu unvanlar, Ömer Neseî'nin özellikle fıkıh ve hadis alanlarında derin bir bilgi birikimine sahip olduğunu göstermektedir.

Ömer Neseî, 461/1068-69 yılında Horasan'da, Buhara yakınlarında, Mâverâünnehir bölgesinde, Kaşkaderya vadisinde bulunan ve Buhara ile Belh'i birbirine bağlayan, birine dört, diğerine sekiz günlük mesafedeki Neseî şehrinde doğmuştur.⁴ Bu şehir, tarih boyunca pek çok alanda eserler vermiş geniş bir ulema topluluğuna ev sahipliği yapmıştır. Neseî'ten yetişmiş önemli şahsiyetler arasında Ebü'l-Muti' Mekkûl en-Neseî, Ebü'l-Müîn en-Neseî, Burhaneddin en-Neseî ve Ebü'l-Berekât en-Neseî sayılabilir. Müstağfiri, Neseî şehrinde çıkan önemli şahsiyetleri iki ciltlik eserinde seksen grup hâlinde anmıştır.⁵ Benzer şekilde Kazvî'nin de şehirden birçok evliya ve hükemanın çıktığını belirtir.⁶

Ömer Neseî, ilmî yolculuğuna doğduğu şehirde başlamıştır. Karahanlılar döneminde Buhara ve Semerkand, bu dönemde ilim merkezi olarak öne çıkmaktaydı, Neseî'nin burada fıkıh eğitimine başlaması bu bağlamda doğal bir durumdur. Daha sonra Semerkand'a giderek, Mâtürîdî düşüncesinin merkezi sayılan Dârü'l-Cüzcâniyye'de çeşitli hocalardan ders almıştır.⁷

b. Abdillâh er-Rûmî Hamevî, Mu'cemü'l-Üdebâ', thk. Abbas İhsan (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), V/2098.

3 Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî Teftâzânî, Şerhu'l-Akâidi'n-Neseîyye, thk. Abdüsselam b. Abdülhadi Şennâr (Dimâşk: Dârü'd-Dekâk, 2022), 9; Ahmed b. Avazullah b. Dâhil el-Lüheybî el-Harbî Lüheybî, el-Mâtürîdiyye (Riyad: Dârü'l-Âsime, 1992), 121; el-Bağdâdî İsmail Paşa, Hediyyetü'l-Ârifin Esmâ'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin (Beyrut: Dârü İhyâ't-Türâsi'l-Arabî, ts.), I/783; Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Leknevî, el-Fevâidü'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye, thk. Muhammed Bedreddîn Ebü Firâs en-Na'sânî (Kahire: Matbaatü's-Seâde, 1324), 150; Hayreddin b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris Ziriklî, el-E'lâm (Beyrut: Dârü'l-İlmi'l-Melâyîn, 2002), V/60; Âdil Nüveyhiz, Mu'cemü'l-Müfessirin min Sadri'l-İslâm Hatta'l-Asri'l-Hâzir (Beyrut: Müessesetü Nüveyhizi's-Sekâfiyye, 1988), I/400; Ebü'l-Hayr İsmâüddîn Ahmed Efendi Taşköprizâde, Tabakâtü'l-Fukahâ, thk. Neyle el-Hac Ahmed (Musul: Matbaatü'z-Zehrâ, 1961), 92.

4 Sem'ânî, et-Tahbîr, I/528-529; Ebü Yahyâ Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmud Kazvî, Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd (Beyrut: Dârü Sâdir, ts.), 466; Ebü Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî Sem'ânî, el-Ensâb, thk. el-Yemenî Abdürrahmân b. Yahyâ (Haydarabad: Meclisü Dâirati'l-Meârifî'l-Usmâniyye, 1962), XIII/92; Ebü'l-Hasan İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm İbnü'l-Esîr, el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb (Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1955), V/276; Hamevî, Mu'cemü'l-Üdebâ', V/2098; Kureşî, el-Cevâhirü'l-Mudiyye, II/258.

5 Vasilij Vladimiroviç Bartold, Turkestan v Epohu Mongolskogo Naşestviya (Sankt Peterburg: V. Kirşbaum Yayınevi, 1900), 17.

6 Kazvî, Âsârü'l-Bilâd, 466.

7 Ak Ahmet, Mâtürîdî kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik (Ankara: Ankara Üniversitesi, 2006), 144.

Semer kand'daki eğitimi sırasında aldığı dersler, onun Buhara'daki fıkıh eğitimini tamamlayan bir nitelik taşımaktadır.

İlmî yolculuklarını sadece yerel şehirlerle sınırlamayan Neseî, 507/1113 yılında hem Bağdat'a hem de Mekke'ye giderek hac ve ilmî çalışmalarını birleştirmiştir.⁸ Kaynaklar, onun Bağdat'ta Ebü'l-Kâsım b. Beyân'dan "Kuhûle" konusunu öğrendiğini ve öğrencilerine Tatvilü'l-esfâr li-tahsili'l-ahbar adlı eserini okutmuş olduğunu belirtmektedir. Bu faaliyetini Emir Humâr Tekin Medresesi'nde gerçekleştirmiştir.⁹ Ömer Neseî'nin Bağdat ve Mekke ziyaretleri aynı döneme mi yoksa farklı zamanlara mı denk geldiği kaynaklarda net olarak belirtilmemekle birlikte, bazı eserler onun Mekke ve Bağdat'ta uzun süre kalmadığını göstermektedir.¹⁰

Mekke'de Zemahşerî ile karşılaşması da ilginç bir anekdottur. Mekke'ye vardığında Zemahşerî'nin kapısına vurduğunda sorulan "kim o?" sorusuna "Ömer" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Zemahşerî, "İnsarif (git)" demiştir. Neseî ise isminin dilbilgisel niteliğine gönderme yaparak "Ömer gayr-i munsarıftır, gitmez" şeklinde nükteli bir cevap vermiştir.¹¹ Bu zarif karşılıklı diyalog her iki âlimin de ilmi zerafetini ortaya koyan bir örnek olarak aktarılmıştır.

Ömer Neseî'nin hocalarının sayısı oldukça fazladır. En önemli hocalar arasında İsmail b. Muhammed en-Nûhî en-Neseî, Ebü'l-Muîn en-Neseî, Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Pezdevî, Ata b. Hamza es-Suğdî, Ebu Ali Hasen b. Abdülmelik el-Kâdî en-Neseî, Ebü Muhammed Abdurrahman el-Cikillî, Kâdî Ebû Mansûr el-Hârisî, Ömer b. Muhammed el-Hoşnamî, Mehdî b. Muhammed el-Alevî, Abdullah b. Ali b. İsâ en-Neseî, Hüseyin el-Kaşgârî, Ebu Muhammed el-Hasen b. Ahmed es-Semer kandî, Ali b. el-Hasen el-Mâtürîdî, Ebü'l-Kâsım b. Beyân gibi isimler zikredilir.¹²

Leknevi, Ömer Neseî'nin ilim silsilesini Ebû Hanife'ye dayandırır. Buna göre fıkıh ilmini Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'den, oradan da sırasıyla İmam Muhammed ve Ebû Yusuf üzerinden Ebû Hanife'ye kadar uzanan bir zincirle öğrenmiştir. Benzer şekilde, Mâtürîdî üzerinden de Ebû Hanife'ye dayanan bir ilmî zincir söz konusudur.¹³

8 Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ', thk. el-Arnaut Şuayb (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), XX/127; Nüveyhiz, Mu'cemü'l-Müfessirîn, I/399; İbnü'n-Nüccâr el-Bağdâdî, Zeylû Târîh-i Bağdâd, V/99; Safedî, el-Vâfi, XXIII/18; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, Lisânü'l-Mîzân, thk. Ebû Gudde Abdülfettâh (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002), VI/139.

9 İbnü'n-Nüccâr el-Bağdâdî, Zeylû Târîh-i Bağdâd, V/99.

10 Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî es-Semer kandî Ömer Neseî, el-Kand fî zikri Ulemâi Semerkand, thk. Yusuf el-Hâdî (Tahran: Defter-i Neşr-i Mîrâs-i Mektûb, 1999), 20.

11 Nüveyhiz, Mu'cemü'l-Müfessirîn, I/399.

12 Sem'ânî, el-Ensâb, III/299; Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ', XX/127; İbnü'n-Nüccâr el-Bağdâdî, Zeylû Târîh-i Bağdâd, V/99; Dâvûdî, Tabakâtü'l-Müfessirîn, II/8; Ayşe Hümeysra Aslantürk, Ebû Hafs Ömer en-Neseî'nin (öl.537/1142) et-Teyisir fi't-Tefsir adlı eserinin tahlili ve el-Bakara Sûresi'nin tenkidli neşri (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1995), 16.

13 Leknevî, el-Fevâidü'l-Behiyye, 149-150.

Leknevî ayrıca Neseffî'nin ahlaki yönüne de vurgu yapar. Hocalarından Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî ve Ata b. Hamza es-Suğdî onunla son derece güzel ilgilenmişlerdir. Neseffî, güzel ahlakı, ibadetlerine düşkünlüğü, geçim kolaylığı ve ilmin yayılmasına olan gayretiyle tanınmıştır.

Ömer Neseffî'nin talebeleri de oldukça fazladır. En bilinenlerinden biri, el-Hidâye adlı önemli fıkıh eserinin yazarı Burhâneddîn el-Merginânîdir. Diğer talebeleri arasında oğlu Ebü'l-Leys Ahmed b. Ömer, Muhammed b. İbrâhim et-Türpüşî, Ömer b. Muhammed b. Ömer el-Akili, Mûsâ b. Abdullah el-Ağmâtî, Muvaffakuddin Ahmed b. Muhammed el-Harizmi, Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Belhî, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Abdülcelîl es-Semerkandî, Ahmed b. Mûsâ el-Keşşenî, Burhâneddin Muhammed b. Hasan el-Kâsânî gibi isimler yer alır.¹⁴ Neseffî'nin öğrencilerine gösterdiği yakınlık, onların uzun süre yanında kalması ve ilmi rehberlik yapması ile anlaşılmaktadır.

Ömrünü tamamen ilme adanmış olan Ömer Neseffî, 12 Cemâziye'l-evvel 537/1142 yılında, bir Perşembe günü Semerkand'da vefat etmiştir. Kabri, Semerkand'ın iç kısmındaki Cakerdiz mezarlığının doğu bölümünde yer almaktadır.¹⁵

Devrin İlim Ortamı ve Ömer Neseffî'nin İlmî Kimliği

Ömer Neseffî'nin ilmî hüviyetini ortaya koyarken, onun yaşadığı devlet ve toplumun entelektüel atmosferini anlamak önem arz etmektedir. Bu bağlamda öncelikle Selçuklu Devleti ile ilişkisi çerçevesinde, müellifin idaresi altında bulunduğu Batı Karahanlılar dönemi ele alınacaktır. Ardından, Karahanlı hükümdarlarının ilme ve ulemaya verdiği değer ile müellifin doğduğu ve hayatını sürdürdüğü Neseffî ve Semerkant şehirlerinin bölgedeki ilmî konumu incelenecektir. Son olarak, doğrudan Ömer Neseffî'nin ilmî şahsiyeti üzerinde durulacaktır.

Batı Karahanlı Devleti 1042 yılında Doğu ve Batı Karahanlılar şeklinde ikiye ayrılmış,¹⁶ Ömer Neseffî bu dönemde dünyaya gelmiştir.¹⁷ Doğum yılı, II. Şemsülmülk Nasr b. İbrâhim'in (1068-1079) hükümdarlık dönemi ile örtüşür. Bu dönemde Selçuklu Devleti ile doğrudan bir mücadele yaşanmış ve sonuç itibarıyla Mâverâünnehir bölgesi Selçuklu hâkimiyetini tanımıştır. Ahmed Han döneminde ise Melikşah'ın müdahalesiyle Buhara ve Semerkant kısa süreliğine Selçuklu kontrolüne geçmiştir. Sonraki süreçte Batı Karahanlılar genel olarak Selçuklu egemenliği altında kalmış, 1141'de ise Katvan Savaşı'nın ardından Karahitaylar

14 Kureşî, el-Cevâhirü'l-Mudiyye, II/660; Ebü'l-Hasan Nureddîn Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kârî, el-Esmâri'l-Ceniyye fi'l-Esmâi'l-Hanefiyye, thk. Ahmed Abdülmuhsin Abdullah (Bağdat: Dîvânü'l-Vakfi's-Sünnî, 2009), II/534; Leknevî, el-Fevâidü'l-Behiyye, 150; Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ', XX/127; Dâvûdî, Tabakâtü'l-Müfessirîn, II/8.

15 Sem'ânî, et-Tahbîr, I/529; Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ', XX/127; Dâvûdî, Tabakâtü'l-Müfessirîn, II/9; Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî İbnü'l-İmâd, Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb, thk. el-Arnaut Abdülkadir - el-Arnaut Mahmut (Beyrut: Dârü İbni Kesîr, 1986), VI/189; Kâtib Çelebî, Keşfü'z-Zunûn, I/519; Leknevî, el-Fevâidü'l-Behiyye, 150; İsmail Paşa, Hediyyetü'l-Ârifîn, I/783; Kehhâle, Mu'cemü'l-Müellifîn, II/571.

16 Abdülkerim Özeydın, "Karahanlılar", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/XXI/408-409.

17 Sem'ânî, et-Tahbîr, I/528-529.

bölgeye hâkim olmuştur.¹⁸ Ömer Neseî, 1142 yılında vefat etmiş olup, bu durum onun Batı Karahanlıların büyük ölçüde Selçuklu hâkimiyeti altında olduğu bir dönemde yaşadığını göstermektedir.

Karahanlı hükümdarlarının ilme ve ulemaya değer verdiği kaynaklarda sıkça vurgulanır. Örneğin, Yusuf Kadir Han ve halefleri, ilim ve din ehline ikramda bulunmuş, onlara danışmadan herhangi bir fetva ya da vergi kararı almamışlardır.¹⁹ İbnü'l-Esîr, bu bağlamda Tamgaç Han'ın ulemayı takdir ettiğini ve zâhidlerin nasihatlerine kulak verdiğini kaydeder. Bu örnekler, devrin ilmî atmosferinde ulemaya verilen önemin altını çizerken, her hükümdarın aynı tutumda olmadığını da belirtmek gerekir. Ahmed Han döneminde ise ulema ile bazı anlaşmazlıklar yaşanmış, fakat bu durum genelleştirilemez. Karahanlıların ilim ve devlet yönetimi ilişkisine dair diğer örnekler, Yusuf Has Hâcib'in Kutadgu Bilig adlı eserinde de işaret edildiği üzere, ulemeden istifade etme ve onların fikirlerine değer verme eğilimini doğrulamaktadır.

Ömer Neseî'nin doğup yetiştiği Neseî ve Semerkant gibi şehirler, Karahanlılar döneminde önemli ilim merkezleri olarak öne çıkmıştır. IX. yüzyıldan itibaren medreseler inşa edilmiş, Buhara, Kaş, Uşruşen ve Fergana gibi beldeler de ilim ehline mesken olmuştur.²⁰ Ömer Neseî'nin "el-Kand fi zikri ulemâ'i Semerkand" adlı eserinin yirmi cilt olarak hazırlanması, bölgenin ilmî yoğunluğuna işaret etmektedir. Bu şehirler, öncesinde Sâ mânîler döneminde de bir ilim merkezi konumundaydı ve Karahanlılar bu geleneği sürdürmüştür. Bu ilim merkezlerinde Hanefî fıkıh anlayışı hâkim olmuş, Mâtürîdî kelâm geleneği ise XI. yüzyılda canlandırılmıştır.²¹ Ömer Neseî, Mâtürîdî anlayışın devam ettiği Neseî'de doğmuş ve Semerkant'ta hayatını sürdürmüştür.

Ömer Neseî'nin ilmî kimliği çağdaşları ve sonraki tabakat müellifleri tarafından farklı yönleriyle değerlendirilmiştir. Sem'ânî, müellifi değerli bir fakih, mezhep ve edebiyat alanında bilgili biri olarak tanımlar.²² İbnü'n-Neccar, onu fakih, müfessir, muhaddis ve mütefennin olarak nitelendirir.²³ Zehebî ve İbnü'l-İmâd da onun çeşitli ilim dallarında yetkinliğine vurgu yapar.²⁴ Ömer Neseî'ye ayrıca usulcü, mütekellim, hâfız, nahivci, lügatçı, tarihçi ve şair payeleri de atfedilir.²⁵ Bu geniş alanlara olan ilgisi, onun ilme duyduğu muhabbeti ve çok yönlü ilmî kişiliğini ortaya koymaktadır.

Ömer Neseî'nin özellikle fıkıh alanındaki yetkinliği, onun "Fakih", "Müftî's-sekaleyn" ve "Müderrişü's-sekaleyn" gibi lakaplarla anılmasından da anlaşılmaktadır. Hanefî

18 Özaydın, "Karahanlılar", 24/XXI/408-409.

19 Reşat Genç, Karahanlı Devlet Teşkilatı (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981), 166.

20 Bartold, Turkestan v Epohu Mongolskogo Naşestviya, II/151; Yûsuf Ziya Kavakçı, XI. ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mavara' al-Nahr İslam Hukukçuları (Erzurum: Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, 1976), 302-303.

21 Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid Neseî, Tebsiratü'l-Edille fi Usûli'd-Dîn, thk. Salâme Klaude (Limasol: el-Jaffân ve'l-Jâbî, 1990), I/469.

22 Sem'ânî, et-Tahbîr, I/527-528.

23 İbnü'n-Nüccâr el-Bağdâdî, Zeylü Târîh-i Bağdâd, V/98.

24 Zehebî, Siyeru A'lâmî'n-Nübelâ', XX/126; İbnü'l-İmâd, Şezerâtü'z-Zeheb, VI/189.

25 Leknevî, el-Fevâidü'l-Behiyye, 149; Kehhâle, Mu'cemü'l-Müellifîn, II/571.

fukahasının önde gelen isimlerinden Merginânî'ye hocalık yapması, bu alandaki yetkinliğinin en somut göstergesidir.²⁶ İlmî yayılmasına katkısı ise hem eserleri vasıtasıyla hem de talebelerinin eğitimine verdiği önemle görülmektedir. Matla'u'n-nücûm ve Mecma'u'l-'ulûm gibi eserlerindeki risaleler, tıp, matematik, firâse, nücûm, huruf, tabîr ve ensâb gibi farklı ilmî sahalara dair bilgileri de içermektedir. Bu risaleler, Neseî'nin sistematik ve tasnif becerisinin bir göstergesidir.

Ömer Neseî'nin tasavvufî yönü de ilmî kimliğinin önemli bir parçasını oluşturur. Tasavvufî fırkalar üzerine kaleme aldığı eserler ve Kuşeyrî'ye sıkça yaptığı atıflar, onun Ehl-i sünnet çerçevesinde bir tasavvufî seçiciliğe sahip olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda zühd anlayışı şiirlerinde de yansımış, Ebû Zerr'e atıf yapması, onun ahlâkî ve tasavvufî duruşunu ortaya koymuştur. Bu yönü, müellifin sûfiyyeden nakiller yapması ve ayetlerden hakikat çıkarımı gerçekleştirmesi ile de desteklenmektedir.

Müellife bazı kaynaklarda tarihçi kimliği de atfedilmiştir. Târîhu Semerkand adlı eseri, daha çok tabakat kitabı hüviyetinde olsa da, tarihsel bilgilere ulaşmada başvuru kaynaklardan biri olmuştur.²⁷ Şair ve edebî yönü ise, fıkıh ve diğer ilmî eserlerinde şiirsel ifadeler kullanmasından kaynaklanmaktadır. Ali el-Kârî'nin aktardığı bazı şiirler, bu yönünün teyididir.²⁸

Sonuç olarak, Ömer Neseî'nin ilmî kimliği çok yönlüdür ve onu sadece tek bir alana indirgemek mümkün değildir. Fıkıh, kelâm, hadis, edebiyat, tarih, tasavvuf gibi alanlarda yetkinliği, onun çok yönlü bir âlim ve dönemin ilmî atmosferini temsil eden bir şahsiyet olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Neseî, hem çağdaşı ulemadan aldığı etkilerle hem de kendi katkılarıyla XI. yüzyıl Mâverâünnehir ilmî ortamının en önemli temsilcilerinden biri olmuştur.

Eserleri

Ömer Neseî'nin kaynaklarda yüze yakın eseri olduğu belirtilmekte olup bu durum, onun son derece üretken bir ilmî kimliğe sahip olduğunu göstermektedir.²⁹ Eserlerinin ağırlıklı olarak fıkıh sahasında olduğu görülmekle birlikte, hadis, tasavvuf, edebiyat, tabakât, kelâm ve tefsir gibi farklı alanlarda da teliflerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışma kapsamında, özellikle kelâm ve tefsir alanındaki eserler üzerinde durulacak, diğer sahalardaki çalışmalarına ise isim ve kısa tanıtıcı bilgilerle değinilecektir.

26 Sem'ânî, el-Ensâb, XII/195-196.

27 Ayşe Hümeýra Aslantürk, "Neseî, Necmeddin", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/XXXII/572.

28 Ali el-Kârî, el-Esmâri'l-Ceniyye, II/534-535.

29 İbnü'n-Nüccâr el-Bağdâdî, Zeylû Târîh-i Bağdâd, V/99; Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ', XX/126; Zehebî, el-İber, II/453; Ebû Muhammed b. Es'ad b. Ali b. Süleyman el-Yemenî Yâfî, Mir'âtü'l-Cinân ve İbretü'l-Yakzân fî Ma'rifeti mâ yu'teberü min Havâdisi'z-Zamân (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), III/205; İbn Kutluboğa, Tâcü't-Terâcim, 220; Kavakçı, XI. ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mavera' al-Nahr İslam Hukukçuları, 89.

Akaid Alanındaki Eseri

Akâidü'n-Neseî

Ömer Neseî'nin kelâmcı kimliği, tevhid düşüncesi çerçevesinde değerlendirilecek en önemli yönünü oluşturur. Bu bağlamda, onun meşhur akaid risalesi Akâidü'n-Neseî özellikle dikkate değerdir. Eser, tarih boyunca şerh, haşiye ve ta'liklerle ele alınmış olup, ayrıca kapsamlı bir tanıtıma ihtiyaç duymamaktadır.

Teftâzânî sonrası dönemde İslâm düşünce tarihine ilişkin kaynaklarda, bu risalenin Ömer Neseî'ye ait olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Ancak bazı yazarlar, eserin gerçek müellifinin Burhâneddîn en-Neseî olduğunu iddia etmişlerdir. Özellikle Muhammed b. Abdülbâkî ez-Zürkânî (ö. 1122/1710) ve Abdülhay el-Leknevî (1848-1886), risalenin Burhâneddîn en-Neseî'ye ait olduğunu belirtmişlerdir.³⁰ Bu görüşü destekleyen diğer bir kaynak ise Ebû Abdullah er-Rûdânî'dir (ö. 1094/1683).³¹

Söz konusu iddialar, Ömer Neseî'nin kaynaklarda tefsir, tarih ve edebiyat alanında adı geçerken kelâmcı kimliğine değinilmemesine dayandırılmaktadır. Burhâneddîn en-Neseî'nin ise kelâm ile ilgisinin bilindiği belirtilerek, risalenin ona ait olabileceği öne sürülmüştür. Ancak bu görüş, Ömer Neseî'ye risaleyi izafe eden çok daha fazla sayıda ilmî otoritenin ifadeleriyle çelişmektedir. Kâtib Çelebi'den (ö. 1067/1657) Carl Brockelmann'a (1868-1956), Ahmed Emîn'den (1886-1954) George Sarton'a (1884-1956) kadar pek çok kaynak, eseri Ömer Neseî'ye atfetmektedir.³²

Ömer Neseî'ye aitliğini destekleyen delillerin başında, eserin Matla'u'n-nücûm ve Mecma'u'l-'ulûm adlı mecmuada yer alması gelir.³³ Bu nadir eser, 532/1137 yılında Ömer Neseî tarafından yazdırılmış bir nüshadan 764-766/1362-1364 yılları arasında istinsah edilmiştir. Günümüzde tek eksiksiz nüshası Özbekistan İlimler Akademisi Taşkent Ebû Reyhân el-Birûnî Enstitüsü'nde 1462 numara ile kayıtlıdır ve 2015 yılında Seyyid Ekber Muhammedaminov tarafından tıpkıbasımı yapılmıştır.

Söz konusu mecmuanın içinde yer alan ilk risale, Ömer Neseî'nin meşhur akaid risalesi olup, metinde Usûlu'd-dîn 'alâ i'tikâdi'l-mühtedîn adıyla geçmektedir. Eserin girişinde müellifin isminin anılması, yazının ölümüne yakın dönemde kaleme alınmış olması ve eserin farklı bölümlerinde Ömer Neseî'ye atıfların bulunması, eserin ve içindeki akaid metninin

30 Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmine Giriş* (İstanbul: Damla Yayınevi, 1996), 130.

31 Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Süleyman el-Mekkî Rûdânî, *Silatü'l-Halef bi-Mevsûli's-Selef*, thk. Muhammed Hacci (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), 190-191.

32 Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, 9; Ebü'l-Meâlî Kemâlüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Makdisî İbn Ebû Şerîf, *el-Ferâid fi Hall-i Şerhi'l-Akâid*, thk. el-Azâzî Muhammed (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2017), 66; Taşkoprizâde, *Tabakâtü'l-Fukahâ*, 92; Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn*, II/1145; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin*, I/783; Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ ed-Dımaşkî Serkîs, *Mu'cemü'l-Matbûâtü'l-Arabiyye ve'l-Muarrebe* (Kahire: Matbaatü Serkis, 1928), II/1854; Mehmet Ali Aynî, *Hüccetü'l-İslâm İmâm Gazzali* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1909), 101-102; Ahmed Emîn, *Zuhrü'l-İslâm* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1945), IV/91; Zirikî, *el-E'lâm*, V/60; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, II/571.

33 Ebû Hafis Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî Ömer Neseî, *Matla'u'n-Nücûm ve Mecma'u'l-Uulûm* (Taşkent: Taşkent), 2b-3b.

müellifliğini doğrulamaktadır. Ayrıca, mecmuada yer alan diğer risalelerin muhtasar ve çeşitli alanları kapsayan yapısı, akaid metninin Ömer Neseî'ye aitliğini güçlendirmektedir.

Bu veriler bir araya getirildiğinde, akaid risalesinin Burhâneddîn en-Neseî'ye ait olduğu yönündeki iddiaların yeterli kanıtı sahip olmadığı, aksine eserin Ömer Neseî'ye aitliğini destekleyen delillerin daha güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Mezkûr eser, aynı zamanda yazarının kelâmcı kimliğini de ortaya koymakta ve onun bu alandaki yetkinliğini göstermektedir.

Tefsir Alanındaki Eserleri

1. el-Ekmeî'î-Atvel

Tabakat kitaplarında müellifin farklı tefsir eserlerine sahip olduğu ifade edilmektedir. Bazı kaynaklarda, genel bir şekilde Ömer Neseî'nin tefsir alanında birden fazla eser telif ettiği belirtilirken, bazılarında ise bu eserlerden bazıları özel olarak anılmaktadır. Bu bağlamda, ona atfedilen tefsirlerden biri de el-Ekmeî'î-Atvel adlı eserdir.

Dört cilt halinde yazıldığı belirtilen el-Ekmeî'î-Atvel adlı eserin yazma nüshalarının az bulunması, eserin geniş çapta yayılmadığını göstermektedir. Kahire Hidiviyye Kütüphanesi'nde bir nüshası bulunan el-Ekmeî'î-Atvel adlı eserin, Ezher Üniversitesi Külliyyetu'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve'l-Arabiyye bölümünde 1992 yılından itibaren tez olarak alındığı ve neşre hazırlanıyor olduğu biliniyordu, ancak yakın zamanda, Prof. Dr. Adil Ahmed Abdülmevcud editörlüğünde, XVII cilt olarak Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından ilk baskısı yapılmıştır.

el-Ekmeî'î-Atvel, Ömer Neseî'nin Hanefî-Mâtürîdî çizgisini daha geniş bir perspektiften yansıtan, kapsamlı ve akılcı yönleriyle dikkat çeken bir tefsir olarak değerlendirilebilir. Bu eser, onun et-Teysir fi't-Tefsîr'e kıyasla ayetlere daha detaylı yaklaşım sergilediğini, kelâmî meseleleri açıklarken akî delilleri yoğun biçimde kullandığını göstermektedir. Böylece Neseî, sadece nakle dayalı bir yorumcu değil, aynı zamanda akıl ve nakil arasında denge kuran bir müfessir kimliğiyle öne çıkar.

Müellife ait diğer tefsir eserleri arasında Farsça yazılmış Tefsiru'n-Neseî yer alır. Azizullah el-Cüveynî tarafından tahkik edilip basılan bu çalışma daha çok meal niteliğindedir. Ayrıca Matla'u'n-nücûm ve Mecma'u'l-'ulûm adlı mecmuada yer alan Kitâbü'l-Beyân an Garibi'l-Kur'ân da Kur'an'daki nadir kelimeleri açıklaması açısından bir tefsir eseri olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, Ömer Neseî'nin et-Teysir fi't-tefsîr adlı eseri, hem kapsamı hem de kaynak olarak kullanımı bakımından özel bir öneme sahiptir ve bu çalışmada ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

2. et-Teysir fi't-tefsîr

et-Teysir fi't-tefsîr, dört cilt olarak hazırlanmıştır. Bu eser, yalnızca Kur'an ayetlerinin açıklamalarını değil, aynı zamanda farklı ilim dallarındaki kaynakları, hadisleri, sahabe ve tabî'n görüşlerini de içermektedir. Çalışma, akademik tezlerde de ele alınmış ve müellifin yazılış amacı, temel özellikleri ve diğer tefsirler üzerindeki etkisi detaylı olarak incelenmiştir.

Ömer Neseî'nin kelâmî kimliği açısından önemli olan husus, onun tefsirinde Mâtürîdî anlayışı üzerinden Ehl-i sünnet perspektifini yansıtmasıdır. Müellif, ayetleri yorumlarken diğer inanç ve fırkaların görüşlerini eleştirel bir dille aktarır. Özellikle Mu'tezile'ye karşı tefsirinin ilk bölümlerinde yoğun eleştirilerde bulunur. Bu eleştiriler çoğunlukla, ayetlerin mantuku üzerinden ilâhî kelâmın doğruluğunu savunma biçimindedir. Ancak bu noktada

detaylı teferruata girmek yerine, genel bir açıklama ve kısa mukayeselerle meramını ortaya koyar.

Ömer Neseî, Mu'tezile ile aralarındaki temel farklılıkları özellikle kul fiilinde ilâhî tevfiq, hidâyet, dalâlet, rızkın doğası, cennet ve cehennem, büyük günah işleyeninin durumu ve mana sıfatlarının konumu gibi konular üzerinden tartışır. Bunun yanı sıra Cebriyye, Hâriciyye, Mücessime/Müşebbihe ve Kerrâmiyye gibi fırkaların görüşlerini de eleştirir. Bu eleştiriler, klasik kelâm meselelerinin yansıması niteliğindedir.

Müellif, tefsirinde Eş'arîlere de atıfta bulunur, ancak onların görüşlerini kendi Mâtüridî perspektifi doğrultusunda değerlendirir. Bu yaklaşım, onun kendisini Hanefi-Mâtüridî çizgide konumlandığını göstermektedir. Örneğin, Eş'arîlerin fiiller ve iman konusundaki anlayışlarına karşı, Mâtüridî çerçevede "Ehl-i hak" ifadesini kullanır ve doğru anlayışın kendi mensubu olduğu mezhep tarafından temsil edildiğini vurgular.

Ömer Neseî'nin tefsirinde kaynak kullanımına bakıldığında, en çok Mâtüridî'nin tefsirine başvurduğu, bazen doğrudan ismini zikretmeden ona atıfta bulunduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra Kuşeyrî'den de alıntılar yaparak kelâmî meseleleri aktarır.

Fıkıh Alanındaki Eserleri

Ömer Neseî'nin fıkıh alanındaki eserleri, kaynaklarda en çok zikredilen telifleri arasında yer almakta ve hem manzum hem de mensur eserleri kapsamaktadır. Müellifin fıkıh alanındaki ilk manzum eseri olarak kabul edilen *el-Manzûmetü'l-Hilâfiyyât*, on bab üzerinden Ebû Hanife, Ebû Yusuf, İmam Muhammed, Züfer, İmam Şâfî ve İmam Mâlik arasındaki görüş ayrılıkları ve uzlaşmaları ele almaktadır. Müellif, eserin sonunda çalışmayı 504 yılında tamamladığını belirtmektedir.

Bir diğer önemli manzum eseri, Muhammed b. Hasen'in (öl. 189/805) *el-Câmi'u's-sagîr* adlı eserini nazma döktüğü *Nazmü'l-Câmi'i's-sagîr*'dir. Ayrıca Ömer Neseî'nin Hanefi mezhebi çerçevesinde yazılmış ve terimsel lafızları açıklamaya yönelik eserleri de bulunmaktadır. Bu kapsamda, fıkıh sözlüğü niteliği taşıyan *Tilbetü't-talebe*, öğrenciler ve fıkıh alanında araştırma yapanlar için önemli bir başvuru kaynağıdır.

Fıkıh alanındaki diğer telifleri arasında Kur'an kıraati sırasında oluşan hatalar ve bunların hükümlerini ele alan *Zelletü'l-kâri*, birtakım zor hukuki meseleleri işleyen manzum bir eser olan *Kaydü'l-evâbid* ve bunun şerhi *Kalâidü'l-ferâ'id fi şerhi Kaydü'l-evâbid* yer almaktadır. Ayrıca, Hanefi fakih Ebü'l-Hasan el-Kerhî'nin (öl. 340/950) *el-Usûl* adlı risalesi üzerine yazılmış, pratik hukuk kitabı niteliğinde *Şerhu Medâri'l-usûl* adlı bir çalışması da mevcuttur.

Kaynaklarda adı geçen diğer eserler arasında, Kâtib Çelebi tarafından büyük bir kitap olarak nitelendirilen *el-Hasâ'il fi'l-fürû*, şerhlerle desteklenmiş *Meşâri'u's-şârî*, ve *ed-Dâ'ir fi'l-fikh* bulunmaktadır. Bunlara ek olarak, *Tuhfetü'l-Hasrû'l-mesa'il*, *Kasrû'd-dela'il*, *Minhâcü'd-dirâye fi'l-fürû* ve *Mülûk* adlı eserleri de mevcuttur. Ayrıca, yukarıda adı geçen eserlerden biri olma ihtimali saklı kalmak kaydıyla *el-Hasâ'il fi'l-mesa'il* de ayrı olarak zikredilmektedir.

Ömer Neseî'nin fıkıh alanındaki bir diğer önemli çalışması, *Fetâvâ* adlı eseridir. Kâtib Çelebi, bu eserle ilgili olarak iki ayrı kayda işaret etmektedir: Bunlardan biri *Fetâvâ Necmiddîn*, diğeri ise *el-Fetâvâ-n-Nesefiyye* şeklinde adlandırılmıştır. İlk eser, Ebü'l-Hasan Atâ b. Hamza es-Suğdî'nin fetvalarının Ömer Neseî tarafından derlenmiş hâli olarak sunulurken, ikinci eser

doğrudan müellifin kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevaplar ve fetvalardan oluşmaktadır.

Hadis Alanındaki Eserleri

Ömer Neseî'nin hadis alanındaki telifleri, onun İslâmî ilim sahalarındaki çok yönlülüğünü göstermektedir. Bu bağlamda müellifin en bilinen eserlerinden biri, Buhârî ve Müslim'in el-Câmi'u's-Sahîh adlı eserleri üzerine yazdığı en-Necâh fî şerhi ahbâri Kitâbi's-Sihâh'tır. Bu çalışma, hem hadis rivayetlerinin anlaşılmasına katkıda bulunmuş hem de müellifin yorumlama kabiliyetini ortaya koymuştur.

Bir diğer önemli hadis çalışması, Ba'sü'r-regâ'ib li-bahsi'l-gara'ib adlı eserdir. Bu eser, Ebû Ubeyd el-Herevî'nin (öl. 401/1011) Kur'an ve hadisteki garip kelimeleri incelediği çalışmasını şerh ettiği için, hem tefsir hem de hadis yönüyle değerlendirilmektedir. Müellifin bu alandaki bir diğer eseri, Yakûte fi'l-ehâdîs adlı çalışmasıdır. Kâtib Çelebi'nin Ömer Neseî'ye izafe ettiği el-Yakûte kaydı, eserin hadisler üzerinden özellikle regâib, beraat ve kâdir gecesi gibi konulara değindiğini göstermektedir.

Hadis alanındaki diğer önemli eserlerinden biri de Tatvîlü'l-esfâr li-tahsîli'l-ahbâr'dır. Müellif, daha önce Bağdat'ta okuttuğu bu çalışmada, Kettânî'ye (öl. 1382/1962) göre, beş yüz elli hocasından aldığı rivayetleri aktarmaktadır. Bu durum, söz konusu eserin, rivayetlerin sayısına ilişkin olarak kendisine izafe edilen Ta'dâdü şüyûhi Ömer adlı çalışma ile büyük ölçüde örtüştüğünü düşündürmektedir. Benzer şekilde, bazı kaynaklar tarafından müellife izafe edilen el-İcâzâtü'l-müterceme bi'l-hurufi'l-mu'ceme adlı eser de bu bağlamda değerlendirilebilir.

Ömer Neseî'nin hadis alanındaki diğer çalışmaları arasında el-Cümelü'l-me'sûre adlı eser de yer almaktadır. Bu eser, müellifin hadis rivayetlerini sistemli bir biçimde ele alma çabasını yansıtmakta ve onun hadis ilmindeki derin bilgisini ortaya koymaktadır.

Sonuç

Ömer Neseî, Batı Karahanlılar döneminde Mâtürîdî kelâmının en önde gelen temsilcilerinden biri olarak, hem teorik hem de uygulamalı ilmî alanlarda dikkat çekici katkılar yapmıştır. İncelenen eserleri ve faaliyetleri ışığında, Mâtürîdî kelâmını sistematik bir şekilde aktararak hem çağdaşlarına hem de sonraki nesillere önemli bir kelâm mirası bırakmıştır. Özellikle et-Teysir fi't-tefsîr ve Akâidü'n-Neseî eserlerinde, Mâtürîdî anlayışı Ehl-i sünnet çerçevesinde yorumlaması, onun Batı Karahanlılar döneminde Mâtürîdîliğin merkezi bir temsilcisi olduğunu göstermektedir. Hanefî fıkhi alanındaki derin bilgisi, özellikle Burhâneddîn el-Merginânî gibi önemli talebelerinin yetişmesine katkıda bulunmuş ve Hanefî fikhının Mâverâünnehir'deki sürekliliğini sağlamıştır. Bu durum, Neseî'nin hem ilmi otorite hem de öğretici olarak etkisini ortaya koymaktadır.

Hadis rivayetlerini sistematik olarak derlemesi ve tefsir çalışmalarında farklı ilim dallarına başvurması, onun ilmî yöntem açısından titiz ve disiplinler arası bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir. Bu özellik, Mâtürîdî kelâmını sadece teorik bir disiplin olarak değil, uygulamalı ilimlerle bütünleşik bir şekilde sunduğunu ortaya koymaktadır. Neseî'nin tasavvufî referansları ve zühd anlayışı ise, onun ilmî kimliğini salt teorik bilgi ile sınırlamadığını, ahlâkî ve manevi değerlere dayalı bir ilmî duruş geliştirdiğini göstermektedir; bu durum, onun entelektüel katkısını sadece akademik değil, aynı zamanda toplumsal ve bireysel boyutta da anlamlı kılmaktadır.

Batı Karahanlılar döneminde Karahanlı hükümdarlarının ulemaya verdiği değer ve Nesef ile Semerkand gibi şehirlerin ilim merkezi rolü, Nesefî'nin yetişmesinde ve Mâtürîdî kelâmını savunmasında belirleyici olmuştur. Bu, onun ilmî başarılarını salt bireysel çaba ile açıklamanın yeterli olmadığını, dönemin ilmî ve siyasi atmosferinin de etkili olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, Ömer Nesefî'nin XI. yüzyıl Mâverâünnehir ilmî ortamında sadece bir âlim değil, Mâtürîdî kelâmının yaşatılması ve sistematik biçimde aktarılmasında merkezi bir figür olduğunu ortaya koymaktadır. Onun eserleri, hem Hanefî-Mâtürîdî geleneğin devamı hem de döneminin ilmî yapısının anlaşılması açısından vazgeçilmez bir kaynak olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Ahmet, Ak. *Mâtürîdî kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2006.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasan Nureddîn Ali b. Sultan Muhammed. *el-Esmârü'l-Ceniyye fi'l-Esmâi'l-Hanefiyye*. thk. Ahmed Abdülmuhsin Abdullah. Bağdat: Dîvânü'l-Vakfi's-Sünnî, 1. Basım, 2009.
- Aslantürk, Ayşe Hümeýra. *Ebû Hafs Ömer en-Nesefî'nin (öl.537/1142) et-Teýsir fi't-Tefsir adlı eserinin tahlîli ve el-Bakara Sûresi'nin tenkidli neşri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1995.
- Aslantürk, Ayşe Hümeýra. "Nesefî, Necmeddîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/571-573. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Aynî, Mehmet Ali. *Hüccetü'l İslâm İmâm Gazzali*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1909.
- Bartold, Vasilij Vladimiroviç. *Turkestan v Epohu Mongolskogo Naşestviya*. Sankt Peterburg: V. Kirşbaum Yayınevi, 1900.
- Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed. *Tabakâtü'l-Müfessirîn*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Emîn, Ahmed. *Zuhrü'l İslâm*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1945.
- Genç, Reşat. *Karahanlı Devlet Teşkilatı*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh er-Rûmî. *Mu'cemü'l-Üdebâ'*. thk. Abbas İhsan. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1993.
- İbn Ebû Şerîf, Ebü'l-Meâlî Kemâlüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Makdisî. *el-Ferâid fi Hall-i Şerhi'l-Akâid*. thk. el-Azâzî Muhammed. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2017.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Lisânü'l-Mîzân*. thk. Ebû Gudde Abdülfettâh. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 2002.
- İbn Kutluboğa, Ebu'l-Adl Zeynüddîn Kâsim b. Kutluboğa b. Abdullâh es-Sûdûnî. *Tâcü't-Terâcim*. thk. Ramazan Yûsuf Muhammed Hayr. Dimişk: Dârü'l-Kelâm, 1. Basım, 1992.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *el-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb*. Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1955.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-Zehab fi Ahbâri men Zeheb*. thk. el-Arnaut Abdülkadir - el-Arnaut Mahmut. Beyrut: Dârü İbni Kesîr, 1. Basım, 1986.

- İbnü'n-Nüccâr el-Bağdâdî, Ebû Abdullah Muhibbüddîn Muhammed b. Mahmud b. el-Hasan. *Zeylü Târîh-i Bağdâd*. thk. Ataa Mustafa Abdülkâdir. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1997.
- İsmail Paşa, el-Bağdâdî. *Hediyetü'l-Ârifin Esmâi'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Kâtib Çelebî, Mustafa b. Abdullah Hacı Halife. *Keşfü'z-Zunûn an Esâmî'l-Kütüb ve'l-Fünûn*. thk. Yaltkaya Mehmed Şerefettin - el-Kilisî Rifat Bilge. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1941.
- Kavakçı, Yûsuf Ziya. *XI. ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mavera' al-Nahr İslam Hukukçuları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, 1976.
- Kazvînî, Ebû Yahyâ Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmud. *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*. Beyrut: Dârü Sâdır, ts.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-Müellifin*. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ-Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed. *el-Cevâhirü'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*. thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv. Kahire: Dârü Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 2. Basım, ts.
- Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *el-Fevâidü'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*. thk. Muhammed Bedreddîn Ebû Firâs en-Na'sânî. Kahire: Matbaatü's-Seâde, 1. Basım, 1324.
- Lüheybî, Ahmed b. Avazullah b. Dâhil el-Lüheybî el-Harbî. *el-Mâtürrîdiyye*. Riyad: Dârü'l-Âsime, 1. Basım, 1992.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid. *Tebîrâtü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*. thk. Salâme Klaude. Limasol: el-Jaffân ve'l-Jâbî, 1. Basım, 1990.
- Nüveyhiz, Âdil. *Mu'cemü'l-Müfessirîn min Sadri'l-İslâm Hatta'l-Asri'l-Hâzir*. Beyrut: Müessesetü Nüveyhizi's-Sekâfiyye, 3. Basım, 1988.
- Ömer Nesefî, Ebû Hafı Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî es-Semerkindî. *el-Kand fî zikri Ulemâi Semerkand*. thk. Yusuf el-Hâdî. Tahran: Defter-i Neşr-i Mîrâs-i Mektûb, 1. Basım, 1999.
- Ömer Nesefî, Ebû Hafı Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî. *Matla'u'n-Nücâm ve Mecma'u'l-Uulûm*. Taşkent: Taşkent.
- Özaydın, Abdülkerim. "Karahanlılar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/404-412. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Rûdânî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Süleyman el-Mekkî. *Silatü'l-Halef bi-Mevsûli's-Selef*. thk. Muhammed Hacci. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1988.
- Safedî, Ebü's-Sefâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. thk. Arnaut Türkî Mustafa Ahmed. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1. Basım, 2000.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî. *el-Ensâb*. thk. el-Yemenî Abdürrahmân b. Yahyâ. Haydarabad: Meclisü Dâirati'l-Meârifî'l-Usmâniyye, 1. Basım, 1962.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî el-Mervezî. *et-Tahbîr fî'l-Mu'cemi'l-Kebîr*. thk. Sâlim Münîre Nâci. Bağdat: Rîâsetü Dîvânî'l-Evkâf, 1. Basım, 1975.

- Serkîs, Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ ed-Dimaşkî. *Mu'cemü'l-Matbûâtî'l-Arabiyye ve'l-Muarrebe*. Kahire: Matbaatü Serkis, 1928.
- Taşköprizâde, Ebü'l-Hayr İsâmüddîn Ahmed Efendi. *Tabakâtü'l-Fukahâ*. thk. Neyle el-Hac Ahmed. Musul: Matbaatü'z-Zehrâ, 2. Basım, 1961.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye*. thk. Abdüsselam b. Abdülhadi Şennâr. Dimaşk: Dârü'd-Dekâk, 2. Basım, 2022.
- Topaloğlu, Bekir. *Kelam İlmine Giriş*. İstanbul: Damla Yayınevi, 5. Basım, 1996.
- Yâfiî, Ebû Muhammed b. Es'ad b. Ali b. Süleyman el-Yemenî. *Mir'âtü'l-Cinân ve İbretü'l-Yakzân fî Ma'rifeti mâ yu'teberü min Havâdisi'z-Zamân*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, ts.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *el-İber fî Haberi men Gaber*. thk. Zağlûl Ebû Hacer Muhammed. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*. thk. el-Arnaut Şuayb. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1985.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târîhü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*. thk. Tedmürî Ömer Abdüsselâm. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 2. Basım, ts.
- Ziriklî, Hayreddin b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris. *el-E'lâm*. Beyrut: Dârü'l-İlmi'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.